

ROOS HOLLEMAN

WALLACEA

EEN ODE AAN ALFRED RUSSEL WALLACE

ROOS

SAMENSTELLING
ALEXANDER
REEUWIJK

WALLACEA

NOORDBOEK

HOLLEMAN

© 2020 Noordboek | Roos Holleman |
Alexander Reeuwijk

Omslag en boekverzorging: Jelle F. Post
Samenstelling: Alexander Reeuwijk
Illustratie voorzijde: *rode paradijsvogel*,
pasteltekening van Roos Holleman.
Illustratie achterzijde: *rode paradijsvogel (staart)*,
pasteltekening van Roos Holleman.

ISBN 978 90 5615 635 0
NUR 640 | 435

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave
mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een
geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar
gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij
elektronisch, mechanisch, door fotokopieën,
opnamen of op enige andere manier, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van
Uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE
Gorredijk, Nederland –info@noordboek.nl

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl
www.roosholleman.nl
www.alexanderreeuwijk.nl

- 6 KEES MOELIKER – TEN GELEIDE
- 8 ALEXANDER REEUWIJK – EEN ODE IN
VEERTIG TEKENINGEN
- 10 ROOS HOLLEMAN – BONTE VELLEN
- 12 GEORGE BECCALONI – ALFRED RUSSEL
WALLACE: EEN NATUURLIJKE
GESCHIEDENIS
- 20 HEIN VAN GROUW – DE VOGELCOLLECTIE
VAN ALFRED RUSSEL WALLACE
IN HET BRITSE NATURAL HISTORY
MUSEUM
- 28 JEAN-PIERRE GEELEN – VAN DE
SCHOONHEID EN DE DOOD
- 32 ROOS HOLLEMAN – WALLACEA
- 114 ALEXANDER REEUWIJK – DE GROOTSTE
NATUURWETENSCHAPPELIJKE
REIZIGER EN ZIJN VOGELS
- 126 BIOGRAFIEËN
- 127 DANKWOORD

TEN GELEIDE: DE MAGIE VAN DE VOGELBALG

KEES MOELIKER

Stelt u zich eens voor dat een vogel die plotsklaps sterft door een schot hagel of een andere traumatische ervaring al zijn veren zou verliezen. Zo'n beetje alle boeken en andere geschriften die de basis legden voor de kennis die we nu van vogels hebben, zouden niet geschreven en geïllustreerd zijn. Die zijn namelijk gebaseerd op opgevulde vogelhuiden – balgen – verzameld door ontdekkingsreizigers en natuurvorsers in de negentiende en (begin) twintigste eeuw. Gelukkig blijven huid en veren nadat ze tijdig van het vleezige vogelbinnenwerk gescheiden zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Zelfs onder primitieve omstandigheden in het veld kunnen ze snel geconserveerd worden. Gestrekt van snavel tot tenen en met een label aan de poten, waarop tenminste de vindplaats werd genoteerd, vormen balgen al ruim twee eeuwen het tastbare archief van de vogelwereld. Ze worden bewaard in natuurhistorische museumcollecties, zorgvuldig gecatalogiseerd en taxonomisch geordend, soort bij soort, familie bij familie. De drie grootste natuurmusea, het Natural History Museum (Londen), het American Museum of Natural History (New York) en het Smithsonian National Museum of Natural History (Washington), beheren samen een collectie van anderhalf miljoen vogelbalgen van vrijwel alle circa 10.000 soorten die er wereldwijd bekend zijn.

Dat slechts weinig mensen het fenomeen en de waarde van de vogelbalg kennen, is te wijten aan musea en vogelillustratoren. Musea stoppen ze weg, in laden en dozen, zorgvuldig beschermd tegen verblekend licht en vraatzuchtige insecten. Illustratoren benutten balgen optimaal door het verenkleed in detail te reproduceren

maar geven de vogel op papier juist weer een natuurlijke pose. Dat is natuurlijk nuttig voor de vogelherkenning, maar het karakter van de balg als natuurhistorisch voorwerp gaat ermee verloren. Het verwrongen uiterlijk, de gekruiste poten, de sporen van haastig of juist geduldig prepareren, de tand des tijds, je ziet het niet meer terug in vogelillustraties.

Gelukkig brengt Roos Holleman de magie van de balg terug. Zij raakte in de ban van de befaamde Britse natuuronderzoeker Alfred Russell Wallace (1823-1913) en volgde het spoor van zijn ontdekkingsreis door het toenmalige Nederlands-Indië. De balgen van de vele duizenden vogels die hij daar verzamelde, kreeg ze onder ogen in Engeland in de collectie van het Natural History Museum. Met de hand van een kunstenaar en het scherpe oog van een ornitholoog zette Holleman Wallace' vogels met pastelkrijt op papier. De selectie tekeningen van bijeneters, baardvogels, boshoenders, paradijsvogels, jufferduiven, scharrelaars en andere Indonesische vogelpracht die zij in dit boek onder de titel 'Wallacea'* presenteert, is behalve een ode aan het werk van Alfred Russel ook een welkom en welverdiend eerbetoon aan de vogelbalg.

Kees Moeliker
Directeur Natuurhistorisch Museum Rotterdam

* 'Roos Holleman: Wallacea' is van 5 april t/m 5 juli 2020 te zien in het Natuurhistorisch Museum Rotterdam.

Mannetje en vrouwtje van de kleine
paradijsvogel (*Paradisaea minor*).
Het vrouwtje komt uit de privécollectie van
Alfred Russel Wallace. (Jonathan Jackson,
© NHM London)

EEN ODE IN VEERTIG TEKENINGEN

De balgen van Alfred Russel Wallace en de pastels van Roos Holleman

ALEXANDER REEUWIJK

Het scherm van mijn telefoon licht op. Bericht van Roos Holleman met daarin een groot aantal pasteltekeningen van kleurrijke vogels, soms slechts een detail, dan weer de hele vogelbalg, soms een huid centraal op het papier, dan weer twee of drie balgen naast elkaar. De meeste van de afgebeelde vogels heb ik levend en wel in de bossen van Indonesië zien vliegen. Alle balgen heb ik in mijn handen gehad tijdens een gezamenlijk bezoek van Roos en mij aan het Natural History Museum in Tring. Ik bekijk de tekeningen aandachtig, zoom in op het blauw van de wangen van de blauwborst, kijk naar de iriserend groene staartveer van de koningsparadijsvogel en herken het werk van de beroemde Franse ornithologische kunstenaar Jacques Barraband in de tekening van de dubbelhoornige neushoornvogel.

Terwijl ik de tekeningen op mijn telefoon bekijk, waan ik me even de entomoloog Samuel Stevens, die in Londen een winkel had waar hij in geprepareerde insecten, vogelbalgen en andere naturalien handelde. Hij stuurde in het midden van de negentiende eeuw jonge verzamelaars de wereld over en verkocht de naar hem toegestuurde diersoorten door aan musea en andere collectioneers. Zijn bekendste leveranciers waren de vrienden Henry Walter Bates en Alfred Russel Wallace. Zij verbleven jarenlang in de jungles van Brazilië en de Indische Archipel en verzamelden duizenden natuurhistorische specimina: vogels, insecten, zoogdieren, die ze regelmatig naar zijn kantoor stuurden. Wat moet Stevens zich hebben verkneukeld als er weer een doos met opgezette vlinders of balgen van vogels was aangekomen uit het Amazonegebied of uit Indonesië, zowel vanwege de potentiële opbrengst ervan (de verhandel was een lucratieve business in die tijd) als vanwege de in het westen onbekende dieren die in de dozen zaten opgeborgen. Zo werd 24 Bloomsbury Street

in Londen al snel een van de plaatsen waar exotische dieren uit tot dan toe schier ondoordringbare oerwouden van Zuid-Amerika en Azië te bewonderen waren, en van waaruit de specimina hun weg vonden naar de collecties van grote particuliere verzamelaars, universiteiten en musea. Ik heb de route van de vogels, van oerwoud tot collectie, terug kunnen lezen op de labels aan hun poten.

Het werk van Roos brengt me terug naar de vele vochtige oerwouden van Indonesië, waar ik doorheen ben getrokken, voornamelijk om vogels te observeren. Mijn belangrijkste doel was om het idee van biogeografie, de leer die bestudeert waarom organismen voorkomen waar ze voorkomen, te begrijpen en te doorgronden. Wallace legde, tijdens zijn achtjarige reis door Indonesië en op basis van zijn verzamelingen, de basis voor deze academische studierichting en vervatte deze in zijn wetenschappelijke boeken *Geographical Distribution of Animals and Plants* en *Island Life*. Ook in zijn populairwetenschappelijke reisboek *Het Maleise eilandrijk* komt de materie aan de orde. Dat laatste boek, wellicht een van de beste reisverhalen ooit geschreven, werd 150 jaar geleden gepubliceerd en vormt de basis van dit project rondom Alfred Russel Wallace, biogeografie en de vogels uit zijn collectie.

In zijn publicaties, zowel in zijn boeken als zijn wetenschappelijke artikelen, deelt Wallace Indonesië op in twee gedeelten, een Aziatisch en een Australisch deel, waarbij de grens in de zeestraat tussen Bali en Lombok en verder tussen Borneo en Sulawesi ligt. De lijn die beide biogeografische zones van elkaar scheidt, heet de Wallacelijn. Om meer nuance aan te brengen is later een tussenzone, Wallacea toegevoegd. Zo ontstonden er drie biogeografisch van elkaar te onderscheiden gebieden,

elk met hun eigen kenmerkende vogels, insecten en andere dieren. Voor deze ode aan Wallace hebben Roos en ik getracht een representatieve selectie te maken van de vogels die in de drie verschillende gebieden voorkomen. Daarbij hebben we gekeken naar sleutelsoorten, endemische soorten en soorten die door Wallace zijn ontdekt of beschreven. Aan de hand daarvan vertellen we het verhaal. Uit de duizenden vogelhuiden van honderden vogelsoorten hebben we er uiteindelijk 36 gekozen, die Wallace uiteraard zelf heeft verzameld en waarvan de originele balgen met een label aan hun poot op hun rug in de geklimatiseerde kasten van het Natural History Museum in Tring liggen. Na een bezoek aan het museum heeft Roos de vogels een nieuw leven gegeven in de 40 werken die in dit boek zijn afgebeeld.

Nu ik alle beelden van Roos binnen heb, swipe ik over het beeldscherm. De vogelbalgen glijden onder mijn wijsvinger door, van de trogons en neushoornvogels in het westen van de archipel, via de sulawesischarrelaar en de sulawesikoningspreeuw uit Wallacea, naar de paradijsvogels uit het oosten. Samuel Stevens zal destijds bij het openen van de dozen uit Indonesië, net als ik nu, onder de indruk zijn geweest van het caleidoscopisch mozaïek van kleuren en vormen. Ik leg de digitale tekeningen in de goede volgorde, links de vogels uit de Aziatische zone, rechts die uit de Australische. Als ik alle beelden achter elkaar bekijk lijkt het alsof met deze pasteltekeningen een biogeografisch puzzel van Indonesië is gelegd.

Type-exemplaar van de Wallace' dwergnachtzwaluw (*Aegotheles wallacii*), verzameld door A.R. Wallace en voor de wetenschap beschreven door G.R. Gray. (Jonathan Jackson, © NHM London)

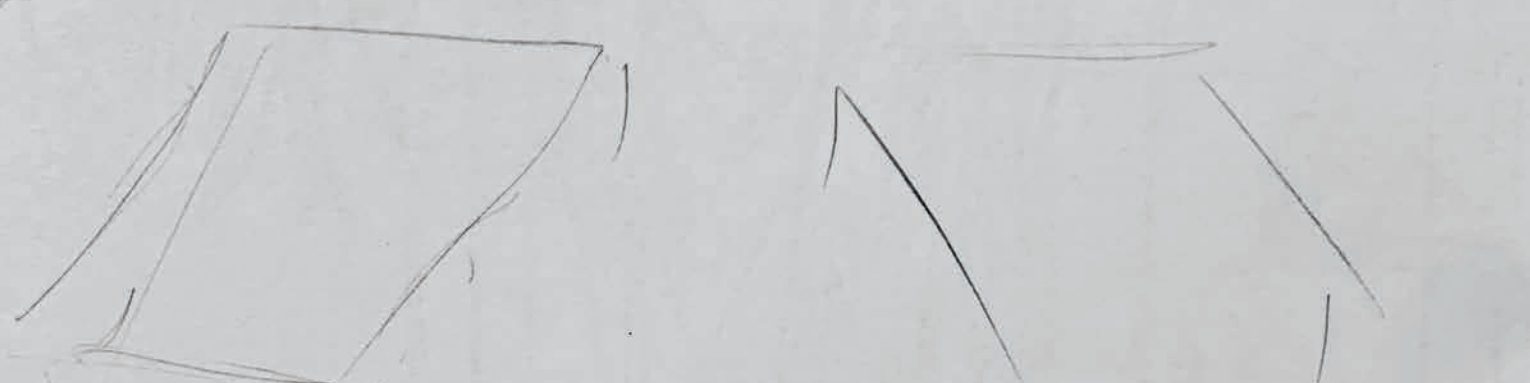

348

340

AP
nel
507

BONTE VELLEN

ROOS HOLLEMAN

In een voormalig wolhok, dat nu een intieme ruimte is in museum De Pont in mijn geboorteplaats Tilburg, hangen al zolang ik me kan herinneren de *Black Drawings* (1991, 1992) van Marlene Dumas: een grid van meer dan honderd vellen met portretten in bloeiende Oost-Indische inkt op zuigend papier. De portretten vormen samen één werk, zoals individuen onderdeel zijn van één familie. De aandachtigheid van Dumas voor iedere individuele tekening uit de grid maakte op mij als kind zo'n blijvende indruk dat tekenen plotseling iets magisch werd: het vermogen om je materie tot leven te wekken en voor zichzelf te laten spreken.

Sindsdien ben ik gebiologeerd door de vondst van een raamwerk om grip te krijgen op een verzameling beelden. Mijn eigen tekeningen ontstaan in een soort clusters afhankelijk van mijn obsessies met bepaalde vogelsoorten, voorwerpen, vormen of kleuren, en niet zelden allemaal tegelijkertijd. In het grid kan ik de verwantschap tussen werken bevoelen als de onderzoeker van mijn eigen archief. Het grid zelf is een denkbeeldig depot en een weergave van de inhoud ervan. Soms lijkt iets in dat grid verformfaaid of niet helemaal op zijn plaats te zijn, alsof het een beetje verloren is tussen de specimina: bijvoorbeeld een losse veer, een masker of een kunstvlieg. Maar zij benadrukken het door mensenhanden gevormde karakter van de door mij gecureerde onderwerpen en vormen een speelse verwijzing naar de tijd waarin *wunderkammern* met ladekasten vol zogenaamde exotica qua onderverdeling vaak even esthetisch als absurd waren.

In zijn boek *Infelicities* schrijft Peter Mason: 'Wij scheppen in onze collecties een nieuwe context voor de souvenirs die na onze omzwervingen mee naar huis gaan, maar uiteindelijk heeft het exotische geen thuis ver van het moederland en is het vreemd in ons midden.' Ongerijmd of niet, het houdt ons niet tegen. Onze harten zullen altijd worden bekoord door verre oorden en de schoonheid die zij voor ons vertegenwoordigen. Mijn tekeningen hebben een vergelijkbare functie, al liggen mijn verzamelingen niet opgeborgen in ladekasten maar bestaan zij op papier. Mijn aanhoudende liefde voor de vogelbalg heeft in *Wallacea* zijn ultieme expressie gekregen. Ik droomde van een wand vol vogeltekeningen, van een overrompelende explosie van kleur- en vormvariëaties. Om daarmee, net als bij Dumas, de schoonheid bloot te leggen van iets dat in onze ogen onzichtbaar wordt geacht: balgen zijn tenslotte nooit echt bedoeld om tentoon te stellen, laat staan mooi gevonden te worden.

Hetzelfde geldt voor Alfred Russel Wallace en zijn werk. Ook hij en zijn boeken, artikelen en verzamelingen zijn voor veel mensen onzichtbaar. En ondanks dat zijn vogelbalgen slechts een klein onderdeel vormen van zijn grote bijdrage aan de natuurwetenschappen, zijn zij onmiskenbaar de stoffelijke getuigen van zijn leven en van zijn zoektocht. Ik realiseerde het me bij iedere balg die ik in het Natural History Museum in Tring door mijn handen heb laten gaan en die ik met mijn iPhone heb vastgelegd, om ze later met pastelkrijt te transformeren tot werken op papier. Al die huiden zijn ooit ook door zijn handen gegaan: van levende vogels naar bonte vellen.

ALFRED RUSSEL WALLACE: EEN NATUURLIJKE HISTORIE

GEORGE BECCALONI

Alfred Russel Wallace (1813 -1913) was een grotendeels autodidactische natuuronderzoeker die in 1858, vijftien maanden voor Darwins boek *On the Origin of Species* voor het eerst verscheen, samen met Charles Darwin de evolutietheorie op basis van natuurlijke selectie publiceerde. Sommigen hebben wel gesuggereerd dat Wallace' autonome ontdekking van natuurlijke selectie die hij deed in Indonesië in februari van dat jaar slechts toeval was, maar het was in feite het hoogtepunt van een weldoordachte persoonlijke zoektocht van tien jaar waarin hij trachtte te begrijpen hoe evolutionaire verandering plaatsvindt. Hoewel Wallace werd overladen met prestigieuze onderscheidingen en prijzen voor zijn geweldige ontdekking en ondanks het feit dat hij tegen het eind van zijn leven een van de beroemdste mensen ter wereld was, werd zijn intellectuele erfenis na zijn dood al snel overschaduwd door Charles Darwin.

De evolutie van een evolutionist

Wallace werd op 8 januari 1823 geboren in Llanbadoc bij Usk, in Monmouthshire, Engeland (nu onderdeel van Wales). Hij werd geboren als achtste kind in het middenklassegezin met negen kinderen van Thomas Vere en Mary Ann Wallace. Drie van de kinderen zouden de volwassen leeftijd niet bereiken. Het gezin was een paar jaar eerder vanuit Londen verhuisd naar Llanbadoc om minder geld kwijt te zijn aan levensonderhoud, want hoewel de vader van Alfred was opgeleid als advocaat, had hij dat beroep nooit uitgeoefend. Leven deed het gezin van een erfenis, maar de financiën stonden hoe langer hoe meer op gespannen voet met de groei van het gezin. In 1828 verlieten Wallace en de andere gezinsleden Monmouthshire en verhuisden zij naar Hertford. Het was daar, op Hale's Grammar School dat hij zijn enige formele opleiding kreeg.

De ernstige financiële problemen van zijn ouders

Aquarel van Hale's Grammar School (tegenwoordig Hertford Grammar School), rond 1815 gemaakt door Eliza Dobinson.

hadden tot gevolg dat Wallace op zijn veertiende al van school af moest om een paar maanden later als leerling-landmeter te gaan werken bij zijn oudere broer William. Het werk hield in dat hij lange reizen maakte op het Engelse en Welshe platteland en het was gedurende die periode dat Wallace belangstelling kreeg voor natuurlijke historie.

In 1845 toen hij in Neath in Wales woonde las Wallace het in eerste instantie anoniem gepubliceerde boek *Vestiges of the Natural History of Creation* van Robert Chambers en raakte gefascineerd door het controversiële idee daarin dat levende organismen waren geëvolueerd uit hun voorouders. Hij raakte dermate geïnteresseerd in het onderwerp dat hij zijn goede vriend Henry Walter Bates vroeg met hem mee op reis te gaan naar het Amazonegebied om dieren te verzamelen en te bestuderen met als doel te onderzoeken hoe evolutie (toen transmutatie genoemd) werkt. Teneinde de reis te kunnen financieren zouden dubbele exemplaren van

F. F. Geach.

Alfred R. Wallace

Singapore Feby 1862.

Alfred Russel Wallace op 39 jarige leeftijd met zijn vriend Frederick Geach in Singapore in februari 1862. Dit is de enige foto van Wallace toen hij in het Maleise eilandenrijk was. (Copyright A.R. Wallace Memorial Fund en G.W. Beccaloni)

Landkaart van het Maleise eilandrijk met de Wallacelin, uit Wallace' artikel *On the Physical Geography of the Malay Archipelago*. Journal of the Royal Geographical Society, 33: 217-234.

de diersoorten worden verkocht aan verzamelaars en musea. In april 1848 vertrokken ze naar Brazilië, maar hoewel Wallace tijdens de vier jaar die hij in het Amazonegebied doorbracht veel interessante ontdekkingen deed, slaagde hij er niet in het grote 'mysterie der mysteries' over hoe evolutionaire verandering plaatsvindt op te lossen.

De Maleise Archipel

Wallace keerde in oktober 1852 terug naar Engeland na een rampzalige schipbreuk in het midden van de Atlantische oceaan te hebben overleefd. Alle duizenden specimens van diersoorten die hij zorgvuldig had verzameld tijdens de laatste en meest interessante twee jaren in het Amazonegebied werden daarbij vernietigd. Maar onverschrokken vertrok hij in 1852 op een andere expeditie, deze keer naar de Maleise Archipel (Singapore, Maleisië, Indonesië en Oost-Timor), waar hij bijna acht jaar zou gaan reizen, verzamelen,

schrijven en diep nadenken over evolutie. Hij bezocht de meeste grotere eilanden in de uitgestrekte archipel en stuurde bijna 126.000 natuurhistorische specimens (voornamelijk kevers, vlinders en vogels) terug naar Engeland, waaronder meer dan 5000 soorten die nieuw waren voor de wetenschap. Ongeveer 200 daarvan werden door andere natuuronderzoekers naar hem vernoemd, meestal als wallacii of wallacei.

Wallace' bekendste zoölogische ontdekkingen in de regio zijn misschien Rajah Brooke's vogelvlinder (*Trogonoptera brookiana*) op Borneo, Wallace' gouden vogelvlinder (*Ornithoptera croesus*) op het Molukse eiland Batjan, Wallace' paradijsvogel (*Semioptera wallaceii*), ook op Batjan en de Borneogoudkat (*Catopurna badia*). Ook ontdekte hij 's werelds eerste vliegende kikker (zwartvoetboomkikker, *Rhacophorus nigropalmatus*) op Borneo en 's werelds grootste bij (Wallace' reuzenbij, *Chalicodoma pluto*) eveneens op Batjan.

[From the JOURNAL of the PROCEEDINGS OF THE LINNEAN SOCIETY for
August 1858.]

On the Tendency of Species to form Varieties; and on the Perpetuation of Varieties and Species by Natural Means of Selection. By CHARLES DARWIN, Esq., F.R.S., F.L.S., & F.G.S., and ALFRED WALLACE, Esq. Communicated by Sir CHARLES LYELL, F.R.S., F.L.S., and J. D. HOOKER, Esq., M.D., V.P.R.S., F.L.S., &c.

[Read July 1st, 1858.]

London, June 30th, 1858.

MY DEAR SIR,—The accompanying papers, which we have the honour of communicating to the Linnean Society, and which all relate to the same subject, viz. the Laws which affect the Production of Varieties, Races, and Species, contain the results of the investigations of two indefatigable naturalists, Mr. Charles Darwin and Mr. Alfred Wallace.

Titel van Darwin en Wallace' 1858 artikel. Journal of the Proceedings of the Linnean Society of London, Zoology, 3: 45-62.

Wallace' vogels

Vogels waren een van de belangrijkste specialisaties in de verzameling van Wallace. Hij en zijn vele assistenten verzamelden 8050 exemplaren die ongeveer 1000 soorten vertegenwoordigden. Hiervan waren 212 soorten nieuw voor de wetenschap. Wallace benoemde daarvan 105 soorten zelf waardoor hij een van de meest productieve beschrijvers van nieuwe vogelsoorten aller tijden is.

Wallace was vooral gefascineerd door paradijsvogels. Hij noemde ze: "...the most beautiful and most wonderful of living things." Hij was de eerste westerse natuuronderzoeker die de spectaculaire plekken waar de mannetjes hun paringsdansen uitvoeren (leks) observeerde en documenteerde. Zijn bijdrage aan de studie van hun gedrag werden later geprezen door Daniel Giraud Elliot, die zijn belangrijke boek *A Monograph of the Paradiseidae* uit 1873 aan Wallace opdroeg. Ironisch genoeg was Wallace waarschijnlijk ook de eerste Europeaan die

deze vogels heeft gegeten, maar erg waarden deed hij ze niet, getuige zijn uitspraak: "The flesh...is dry, tasteless, and very tough – to be eaten only in neccesity." (hij at het vlees van de vogels vaak na het villen omdat hij regelmatig kampte met voedseltekort).

Wallace was in staat de vogels die hij had verzameld te identificeren met behulp van het boek *Conspectus Generum Avium* van Charles Lucien Bonaparte. Dat was ongelooflijk knap omdat het boek alleen korte Latijnse beschrijvingen van de soorten bevatte en geen illustraties. Wallace moet een goede kennis van Latijn hebben gehad en een opmerkelijk inzicht in de onderscheidende kenmerken van vogels omdat hij aan de hand van de korte beschrijvingen in dit boek precies kon visualiseren hoe de soort eruitzag. Hij beweerde later dat hij dankzij dit boek "...could almost always identify every bird already described, and if I could not do so, was pretty sure that it was a new or undescribed species".

Het waren Wallace' observaties en zijn kennis van de geografische verspreiding van vogels die hem ertoe